

PREFABRIKOVANÁ BUDOUCNOST. KONSTRUKCE POJMU „NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH PROTEKTORÁTNÍHO TISKU

Pavel Večeřa

ABSTRACT

The paper reflects the changes of the term of so-called New Europe in the period of the Protectorate Bohemia and Moravia. Regulating and controlling Czech printed media, the occupation and protectorate institutions advanced the concept in order to present the future of Europe under the Nazi power. The aim of the paper is to analyse the connections between the instructions imposed by protectorate censorship bodies and the media under control, in which the relation between the power and media is reflected. In this respect, media were conceived as a driving force when presenting the future, deprived of any alternatives in the Nazi context. The media under control are thus pushed to construct the concept of so-called New Europe.

KEY WORDS

concept of so-called New Europe – Protectorate Bohemia and Moravia – Protectorate journalism

PREFABRIKOVANÁ BUDOUCNOST. KONSTRUKCE POJMU „NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH PROTEKTORÁTNÍHO TISKU

Pavel Večeřa

ABSTRACT

The paper reflects the changes of the term of so-called New Europe in the period of the Protectorate Bohemia and Moravia. Regulating and controlling Czech printed media, the occupation and protectorate institutions advanced the concept in order to present the future of Europe under the Nazi power. The aim of the paper is to analyse the connections between the instructions imposed by protectorate censorship bodies and the media under control, in which the relation between the power and media is reflected. In this respect, media were conceived as a driving force when presenting the future, deprived of any alternatives in the Nazi context. The media under control are thus pushed to construct the concept of so-called New Europe.

KEY WORDS

concept of so-called New Europe – Protectorate Bohemia and Moravia – Protectorate journalism

ÚVODEM

PAVEL VEČEŘA

Ovládnout výklad minulých dějů patřilo a patří k běžným postupům, jimiž si moc upevňuje kontrolu nad přítomností. Zatímco výklad minulosti býval účelově konstruován snad už od prvopočátku psaných dějin, má tedy taktikajíc stejně starý rodokmen jako sama historie, „exploatace“ budoucnosti světskou mocí je spjata až s moderní společností. Až do osvícenství, industrializace a zrodu moderní občanské společnosti byla budoucnost odkazována do oblasti duchovní, náboženské. Zásadním předělem z hlediska každého jednotlivce byla smrt, nezbytná brána spásy, jež byla teprve chápána jako skutečná změna. Posmrtný život – už sám pojem je zjevný oxymoron – byl vnímán jako cíl, k němuž vedlejší život pouze směřoval. Život po smrti byl onou budoucností, která křesťanského člověka evropské tradiční společnosti zajímala.

Hovořit o budoucnosti dávalo smysl jedině v tomto duchovním kontextu, neboť linearita křesťanského Zjevení provázená nadějí na spásu každého křesťana byla naroubována na „věčné“ se opakující, cyklický čas odpovídající zemědělskému způsobu obživy, která v tradiční společnosti převažovala. V předmoderní společnosti „se přítomnost téměř nijak nelišila od minulosti či budoucnosti, neboť realitu životního světa pevně svazovalo semknuté prostředí rodiny, vesnice či městečka a ustavičný koloběh zemědělského cyklu v závislosti na pravidelném střídání ročních období. V takových podmínkách se lidé mohli stěží dožít jakéhokoli historického vývoje. Očekávaná budoucnost bývala opakováním minulého, a tudíž i příští pořádky bývaly nevyhnutelně „starým dobrým řádem.“¹

S předzvěstmi moderní éry v lidských dějinách,² později pak se všemi modernizačními procesy, které tato nová etapa vývoje lidstva přinesla, s populační explozí, s industrializací, dopravní revolucí a urbanizací, s alfabetizací a demokratizací, s dechristianizací a sekularizací, s proměnou mnoha tradičních morálních hodnot, se nově konstruoval také pojem budoucnosti, tedy „světské budoucnosti“ koncentrující se na pozemské dění. Moderní politické ideje přispěly k tomu, že člověk upjal svou pozornost k budoucnosti, která se z mlhavé, lhostejné neměnnosti tříbila tu v zaslíbený pozemský ráj splněných materiálních a sociálních snů o vzájemné rovnosti, tu v pochmurný Tartar zdevastovaných ctností odumírající tradice.

Od nynějška bylo zapotřebí, aby moc rozprošířela své kontrolní reflexy i na pole budoucnosti. Její úspěch se odvíjel také od toho, zda dokázala ovládaným nabídnout slibné perspektivy.³ Politické a kulturní elity moderních států a

¹ Viz SCHULZE, H. Stát a národ v evropských dějinách. Praha: NLN, 2003, s. 151. ISBN 80-7106-393-2.

² „Za povšimnutí přitom stojí, že krize hodnot začala v Evropě již dávno předtím, než se stavovský společenský řád rozplynul pod vlivem populační exploze a industrializace. V mnoha částech evropského kontinentu probíhal již od konce 17. století proces dechristianizace () Toto odkřesťanění bylo přitom možné sledovat nejen v ehtaské osvícenské filozofii, ale projevovalo se též změnou obvyklých a širších kolektivních postojů či způsobů chování prostých lidí“ In: tamtéž.

³ Jedním z „omyšlů značné části teoretických úvah o „moderním státě“ je domněnka, že jeho základem bylo donucování“ In: FONTANA, J. Evropa před zrcadlem. Praha: NLN, 2001, s. 131. ISBN 80-7106-395-9.

národních společenství i vedoucí složky politických organizací jako institucí připravených tvořit mocenskou špičku rozvíjely přitažlivé koncepty budoucnosti. Ve 20. století totalitářská hnutí transformovala „světskou budoucnost“ v quasináboženský prostor, v jehož zájmu mohly být páčány i oblučné zločiny, a to jak misionářsky rovnostářským komunismem obracejícím se na všechny lidské tvory, tak rasově výlučným, hierarchickým nacismem pracujícím s představou panského společenství ovládacím, případně vybijícím „méněcenné“ národy a etnika. S moderní érou lidských dějin začala budoucnost nabývat stále určitějších, byť velmi mnohotvárných podob, a přitom sloužila zároveň jako prostor, kam člověk sekularizované společnosti směřoval své transcendentní aspirace, pokud je z různých vnitřních důvodů nemoohl realizovat ve světě nábožensví. V kontextu totalitářských hnutí nabyla budoucnost podobu relativně pevně prefabrikovaných článků vizionářských konstrukcí, které nemají alternativu, a které je možné pouze přijmout anebo odmítnout.

Totalitářská hnutí si nárokovala panství nad budoucností a s pomocí svých informačních a propagandistických aparátů, především svých médií, ve jménu narysované budoucnosti legitimizovala vládu nad přítomností. 20. století bylo ovlivněno především vizí beztrždní komunistické společnosti, kterou nabíly komunistické strany; tuto společnost však odsouvaly do vzdálených časových perspektiv, současně však se zdánlivou logičností konstruovaly „dějinný itinerář“ směřující k vytčenému cíli, přičemž se zaštiřovaly „vědeckostí“. Svou vizí budoucnosti ovšem vytvářeli i nacisté, kteří ovšem vzhledem k charakteru svých politických idejí nemohli využít žádné z univerzalisticko-humanistických východisek tradiční nebo moderní společnosti, nejen osvícenství a socialismu, ale ani křesťanství, a nakonec ani konzervatismu a nacionalismu, neboť budovali mytické aršícké společenství v opozici vůči zbytku lidstva a jako hnutí usilovali o zcela nový typ společnosti ustavené na rasovém základě.⁴

Během II. světové války nacisté ovládli celou řadu evropských zemí, které v různém stupni zamýšleli „zapojit“ do svého „projektu“ budoucnosti. Osud, který podmaněným národům připravili, jim ovšem nemohli servírovat „bez obalu“. Obyvatelstvo okupovaných zemí se totiž nacisté snažili různými způsoby pacifikovat, či dokonce získat na svou stranu. Jedním z prostředků, které k tomu využívali, byl i koncept tzv. Nové Evropy, který ovšem v žádném případě plně nevyjadřoval skutečné cíle, záměry a perspektivy nacistické moci nad Evropou. Tento koncept ve velmi hrubých rysech vykresloval před obyvateli porobených národů jejich dějinné perspektivy v nacisty ovládané Evropě po předpokládaném vítězství skončené války. Tato „budoucnost“ měla být pro okupované národy natolik přitažlivá, aby jí přijali za svou, současně ovšem nemočila popřít, že vůdčím elementem této Evropy budou německy mluvící „nadlidé“ z nacistické veleříše.

Koncept „Nové Evropy“ byl zpracován propagandisty „Třetí říše“, v konkrétních podobách musel být přizpůsoben způsobu ovládnutí a správě dobytých území, postavení ovládaných, v určité míře také jejich politickým a kulturním tradicím. O jeho modifikaci v podmínkách rozličných okupovaných

⁴ Viz LYOTARD, J.-F. O postmodernismu. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 34, 49–50, 53–54. S7. ISBN 80-7007-047-1.

zemi se museli postarat okupační úředníci a propagandisté, obvykle ve spolupráci s hierarchií, ideologií a propagandisty jednotlivých evropských kolaborací.

Cílem této studie je nejprve přiblížit koncept tzv. Nové Evropy, jeho základní podobu v protektorátních propagandistických brožurách, a jeho aplikaci na stránkách vybraných protektorátních tištěných médií, konkrétně v Lidových novinách, Národní práci a Venkovu v letech 1940-1945. Následným záměrem je konfrontovat tyto mediální produkty s poznámkami, připomínkami a výtkami, které vůči nim adresovali fidiči činitelé tisku po okupační i protektorátní linii, jež jsou dodnes zachované v zápisech z tzv. tiskových konferencí, na nichž byli šéfredaktoři a vedoucí redaktoři českých tištěných médií v protektorátu instruováni o obsahu svých listů, ale také „usměrňováni“ v případě nespokojenosti s jejich postupem. Za tímto účelem bude nezbytné stručně přiblížit řízení českého protektorátního tisku v letech 1939-1945.

ŘÍZENÍ A KONTROLA PROTEKTORÁTNÍCH TIŠTĚNÝCH MÉDIÍ

S konceptem tzv. Nové Evropy se lze setkat i v Protektorátu Čechy a Morava, který vznikl 16. března 1939 poté, co byly předešlého dne německou brannou mocí okupovány české země. Běžný protektorátní občan se s pojmem „Nová Evropa“ mohl setkávat od roku 1940 na stránkách propagandistických brožur⁵ vydávaných ve státním nakladatelství Orbis, odkud postupně pronikal do masových protektorátních médií. Byla to sice česky psaná média, ovšem duch textů tištěných médií a rozhlasových promluv byl určován, usměrňován a kontrolován německým okupantem, a to jak prostřednictvím okupační linie cenzury, tak také cenzury protektorátní,⁶ která byla vzdor formální autonomii protektorátních úřadů jenom prodlouženou rukou okupační vůle, byl v ní po určitý čas přetrvával protiněmecký odpor.⁷

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava došlo k vydání nařízení upravujícího postavení druhorepublikového Ústředí tiskové dozorcí služby (ÚTDS) při tiskovém odboru předsednictva ministerské rady (TO PMR), souběžně byla zřízena prozatímní německá služebna pro tisk, přeměněná v tiskový odbor při kulturně-politickém oddělení Úřadu říšského protektora (ÚŘP) (od 12. června

⁵ Koncept tzv. Nové Evropy rozpracovávají takové tituly jako práce Otto Dietricha Duchovní základy nové Evropy, dále Říše a my, Hovory s dějstvy a Revoluce na postupu Karla Lažnovského, O český zítřek Emanuela Moravce a Čest v nové Evropě, Male národy v nové Evropě a Vzpouza Evropy a zaklady nového evropského pořádku Emanuela Vajtauera, případně také texty Jana Zlomy Vyoj německého myšlení a Bud – aneb! Pohled na českou skutečnost

⁶ O mechanismech cenzury viz KONČELÍK, J. Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. In: Foret, M. – Lapčík, M. – Orság, P. (eds.) Média dnes. Reflexe mediality, medií a mediálních obsahů. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 295–311. ISBN 978-80-244-2023-3

⁷ Odráží se to i v tragických osudech prvních tří šéfů tiskového odboru předsednictva ministerské rady (TO PMR), který měl řídit, usměrňovat a kontrolovat protektorátní tištěná média, Z. Schmoranz, který byl za odbojovou činnost v r. 1941 popraven, a A. Bareš a F. Hofmanna, kteří byli za totéž „prověnění“ umístěni v koncentračních táborech, odkud se vrátil jen A. Bareš. Až poslední z šéfů tohoto úřadu, C. Melč, byl dostatečně „loajální“, aby se dožil konce války

1939 včele s Wolfgangem Wolframem von Wolmar),⁸ jemuž byl podřízen rovněž TO PMR.

17. září 1939 bylo dále vydáno přísně důvěrné⁹ nařízení o tisku pod titulem Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku, které konkretizovalo a precizovalo způsob referování protektorátního tisku. Při té příležitosti byla výrazně posílena odpovědnost šéfredaktorů, kteří odpovídali za to, že se v jejich listech neobjeví nic závadného. Vedle šéfredaktorů byli za obsah listů odpovědní úředníci ÚTDS, kteří sídlili v Praze a dále „v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě. Za ostatní tisk, kromě denního tisku v Praze a pobočkách tiskové dozorcí služby, zodpovídaly kromě šéfredaktorů a cenzorů okresní úřady, a to prostřednictvím zvláštních tiskových referentů, kteří byli instruováni okresními hejtmány po dohodě s oberlandraty a německými vojenskými tiskovými důstojníky.“¹⁰

Primární úloha v kontextu prosazování zásad Souborné přehlídky pokynů pro tiskovou přehlídku připadla sice cenzurě,¹¹ vedle ní byly ale mimořádně významným instrumentem rovněž pravidelné „tiskové konference“ pořádané při TO PMR, na nichž dostávali šéfredaktoři a významní redaktoři instrukce, jak působit na protektorátní obyvatelstvo.¹² Obsah těchto „tiskových konferencí“ je dodnes zachován.¹³

KONCEPT TZV. NOVÉ EVROPY

⁸ Vedoucím kulturně-politické oddělení při Úřadu říšského protektora (ÚŘP) byl K. von Gregory, od roku 1942 pak M. Wolf. Funkce vedoucího tiskového odboru při kulturně-politickém oddělení ÚŘP, která představovala klíčovou pozici v kontextu ovládnutí českého protektorátního tisku, zastával W. Wolfram von Wolmar, od roku 1943 A. Söhnel. Šéfem tiskového odboru předsednictva ministerské rady (TO PMR) byl do 25. září 1939 Z. Schmoranz, jeho krátkodobým nástupcem A. Bareš, od 12. září 1939 pak F. Hofmanna, od března 1941 do konce války C. Melč. Viz PASÁK, T. Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích v letech 1939-1945. Praha: Univerzita Karlova, 1980, s. 64-65.

⁹ S jeho obsahem byli seznámeni jen šéfredaktoři a úředníci tiskové dozorcí služby

¹⁰ Tamtéž, s. 56

¹¹ V denících a týdenících měli vždy službu dva cenzori české národnosti. Kromě toho působili cenzori na Ústředí tiskové dozorcí služby. Byli rovněž české národnosti, až na vojenské cenzory v ČTK, kteří byli Němci. Cenzori v Ústředí tiskové a dozorcí služby dávali pokyny redakčním cenzorům, nezávislým na cenzurovaných novinách a časopisech a ti buď články schvalovali, nebo v nich nařizovali změny (...). Postup při schvalování důležitých článků v novinách měl svoji vymezenou cestu. Článek nejprve přešel redakční cenzurou, byl parafován a poslán do Ústředí tiskové a dozorcí služby (...). Ve sporných nebo nejasných případech bylo vyžadováno rozhodnutí Ústředí tiskové a dozorcí služby a nakonec úřad říšského protektora. Platila zásada, že se noviny mohly tisknout jedině až po úplném schválení celého jejich obsahu.“ In: Tamtéž, s. 59

¹² Tyto „konference“ se konaly „zásadně jednou týdně pro denní tisk a jednou měsíčně pro týdeník. Byli na ně zváni šéfredaktoři a političtí, popř. národohospodářští redaktoři všech novin a časopisů. Šéfredaktoři dostávali tajně pokyny, v jakém směru měli orientovat noviny a zpravodajství. Na těchto konferencích byly také činěny výstupy a výtky časopisům, jejichž články neodpovídaly stanovené lnu (...). V zásadních otázkách si vyhradil rozhodující slovo přímo Wolfram von Wolmar, který také určoval, v jakém smyslu mají být politické události komentovány.“ In: tamtéž, s. 53-54

¹³ Viz GEBHART, J. – KÖPPLÖVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. a kol. Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1632-2, KONČELÍK, J. – KÖPPLÖVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. Český tisk pod vladou Wolfganga Wolframana von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939-1941. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0591-0.

S konceptem tzv. Nové Evropy, evropského kontinentu ovládaného nacisty, v němž měli mít podle protagonistů kolaborace své „důstojné“ místo i příslušníci poražených a podrobených národů, se lze seznámit především na stránkách dobových propagandistických brožur. V protektorátním kontextu představovala základní text přednáška¹⁴ proslavená Otto Dietrichem, mužem, který v letech 1933-1945 jako Reichspressechef řídil veškerý německý tisk. 20. ledna 1941 ve Španělském sále Pražského hradu. Na počátku 40. let se objevilo i několik publikací, v nichž přední čeští novináři kolaboranti přiblížili toto téma českému čtenáři v protektorátu; jednalo se především o Emanuela Moravce,¹⁵ Karla Lažnovského,¹⁶ Emanuela Vajtauera¹⁷ a Jana Zloma¹⁸ (vlastním jménem Oldřich Kubů).

Obecně je pro koncept tzv. Nové Evropy příznačné, že o konkrétních obrysech chystané budoucnosti se toho lze ve skutečnosti dozvědět jen velmi málo. E. Vajtauer, přední protektorátní propagandista, na toto téma konstatoval: „Jaké budou Sjednocené státy evropské za německého a italského vedení? Očekávat nějaký podrobný obraz příštího uspořádání Evropy bylo by pošetilostí.“¹⁹ E. Moravec, protektorátní šéfidéolog a v letech 1942-1945 ministr školství a lidové osvěty, alespoň upřesnil, že „Nová Evropa“ bude „sjednocená, s mírem zajištěným nejméně na sto let. Bude to Evropa pracující pro sebe, pro svá budoucí pokolení. Bude to Evropa socialistická v bratrství všech národů, kteří ji obývají.“²⁰

Velkou lze říci, že výsledkem války měla být „jednotná Evropa“,²¹ která bude plnit úlohu ekonomického a průmyslového centra světa; tuto úlohu si měl kontinent uhájit jak proti nastupující velmoci USA, tak proti Asii, která daleko za obzorem teprve sbírala své síly, přičemž jen Japonsko, nota bene německý spojenc, prošlo tehdy už intenzivním modernizačním procesem. Základní ekonomickou ideou projektu „budování jednotného hospodářského prostoru“ byla autarkie evropského kontinentu. „soběstačnost v dobách, kdy okolní svět se Evropě z těch nebo oněch příčin uzavře.“²² Aby Evropa mohla i nadále představovat hospodářské těžiště planety, musela se stát „vědeckou laboratoří světa“.²³

Sjednocovací proces Evropy byl předestírán jako neodvratný,

14 DIETRICH, O. Dnešní základy Nové Evropy Praha: Orbis, 1941.

15 Viz MORAVEC, E. O český zíték Praha: Orbis, 1943; MORAVEC, E. Tři roky před mikrofonem Praha: Orbis, 1942; MORAVEC, E. Ve službách nové Evropy Praha: Orbis, 1940.

16 Viz LAŽNOVSKÝ, K. Říše a my Praha: Orbis, 1941; LAŽNOVSKÝ, K. Hovory a dějinná Především s hlediska mladé generace Praha: Orbis, 1940; LAŽNOVSKÝ, K. Revoluce na postupu Rozbor současného dění po stránce hospodářské a sociální Praha: nakladatelství Orbis, 1940.

17 Viz VAJTAUER, E. Češi v nové Evropě Praha: Orbis, 1942; VAJTAUER, E. Malé národy v nové Evropě Praha: Orbis, 1941; VAJTAUER, E. Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku Praha: Orbis, 1941.

18 Viz ZLOM, J. Vývoj německého myšlení Praha: Orbis, 1941; ZLOM, J. Bud – anebo! Pohled na českou skutečnost Praha: Orbis, 1943.

19 VAJTAUER, E. Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku Praha: Orbis, 1941, s. 12.

20 MORAVEC, E. Tři roky před mikrofonem Praha: Orbis, 1942, s. 305.

21 „Jsme spolučastní na velkém procesu, ze kterého vyjde konečně – po prvé v dějinách vůbec – jednotná Evropa.“ In: VAJTAUER, E. Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku Praha: Orbis, 1941, s. 9.

22 Tamtéž, s. 48.

23 Tamtéž, s. 14.

PREFABRIKOVANÁ BUDOUCNOST. KONSTRUKCE POJMU „NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH PROTEKTORÁTNÍHO TISKU

sjednocování národních států v moderním období bylo čtenáři předkládáno jako dějinná etapa, na níž vlastně tzv. Nová Evropa jenom navazuje.²⁴ Sjednocená Evropa však neměla být jenom společným hospodářským a politickým prostorem. „Je třeba myslet v kontinentech,“ zdůrazňoval E. Moravec. „Myslet v kontinentech znamená především zamontovat do křidel evropských ideálů silný motor totalitního řádu.“²⁵ Mělo tedy jít o „Novou Evropu“ nejen sjednocenou, ale také „socialistickou“, alespoň ve smyslu nacionálního socialismu, který měl tvořit formativní základ celého projektu.²⁶ Tato „Nová Evropa“ měla být samozřejmě vedena nacistickým Německem a fašistickou Itálií, které měly evropskou společnost proměňovat v rasově utvářenou „pospolitost“, jejíž subjekty si nebudou rovny, nýbrž budou koexistovat ve vzájemném souladu mezi nerovnými.²⁷

Koncept tzv. Nové Evropy byl vytvářen zejména v letech 1940-1941, tedy v době, kdy hitlerovské Německo válčilo s osamocenou Velkou Británií, a proto bylo hojně využíváno schéma, podle něhož nacisté vedou vedle reálné války také „duchovní boj“ proti „starému, přežilému, asociálnímu“ společenskému řádu ve jménu bližší nespécifikované budoucí Evropy.²⁸ Šlo o zápas proti reakční tzv. plutokracii, jak byl v kontextu nacistické, a potažmo i protektorátní propagandy označován dobový kapitalistický společenský systém, v němž zaujímaly čelné místo anglosaské společnosti.²⁹

Nacionální socialismus byl přitom prezentován jako řád přicházejícího „věku mladosti“, který již má být charakteristický kolektivistickou mentalitou, jež zvíťazí nad individualismem předchozích několika století. „Individualistické demokracie“ byly v tomto ohledu označovány jako „reakční síly“, přičemž bylo rétoricky využíváno pokrokařského étosu příznačného pro 19. století.³⁰ Nacismus byl v tomto kontextu prezentován jako světonázor reprezentující pokrok, který je neodvratitelný, jeho protivníci jako reakcionáři, neboť „to, co nazývají bojem za lidskou svobodu, je ve skutečnosti boj proti lidskému pokroku, to, co označují jako boj za demokracii, je boj neomezenější nesnášenlivosti, co prohlašují za boj za pravdu, je boj totální temnoty proti světlu nového poznání. Pozdější doba pozná v nich nejtemnější duchovní reakci dějin, budovatele hratic 20. století,

24 „Před dvěma generacemi naši Němci svého genu sjednotili v Bismarckovi a Italové v Cavourovi. Dnes Evropa, toužící po sjednocení, nalezla geniální sjednocovatele v synech opět těchto dvou narodů – v Adolfu Hitlerovi a v Benitu Mussolinim.“ In: tamtéž, s. 63.

25 MORAVEC, E. Ve službách nové Evropy Praha: Orbis, 1940, s. 197.

26 Viz ZLOM, J. Bud – anebo! Pohled na českou skutečnost Praha: Orbis, 1943, s. 55.

27 Viz VAJTAUER, E. Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku Praha: Orbis, 1941, s. 32-33.

28 „Za armádami a eskadrami ze železa a ocele a spolu s nimi odchátrava se zápas duchů, v němž zápolí nová myšlenka lidského soužití, která se zrodila z dvou největších kulturních národů evropské pevniny (tedy Němci a Italové – pozn. aut.) s duchovními silami minulosti o svou svobodu a budoucnost.“ In: DIETRICH, O. Duchovní základy Nové Evropy Praha: Orbis, 1941, s. 9.

29 „Stařecký světový názor lidského věku, který spěje ke konci, vrtá se ještě jednou proti vítězným principům mladé epochy, která je na vzestupu, aby všemi prostředky své nasycené plutokracie rdousil síly nového řádu a aby je opět srazil zpět do stavu chudoby a mdloby, z něhož se zdvihnou.“ In: tamtéž, s. 10.

30 „V obraze, který nám odhaluje nacionálně socialistická myšlenka, otěkla se osa poznání nastal u (správně tu – pozn. aut.) obrat od já k my, od jednotlivce k pospolitosti. Tímto obratem byl v duchovním světě proveden přelom, který opravuje myšlenkovou chybu staletí! Duchovně dějinný čin, který byl takto vykonán, záleží v tom, že svíhl s trůnem individualistické myšlenky, které po staletí ovládalo náš vývoj, a nahradil je myšlenkou, které je si vědomo pospolitosti, které dává našemu životu

celou novou podobu, otevírá obrovské možnosti uplatnění.“ In: tamtéž, s. 16.

hanbu lidstva, (...). Nelze si nevšimnout, že tato rétorika silně využívá obraznosti liberalismu 19. století. Vcelku lze říci, že poselství tohoto „zítřka Evropy“ bylo zprostředkováváno českému čtenáři s využitím pojmů pokroku, ale také svobody.³¹ ba dokonce i demokracie, byť ve zcela jiném kontextu.³²

Před českým národem se přitom podle protektorátních propagandistů rýsovala možnost buď podporovat ony „reakcionáře“ z „odumirajícího“ světa západních demokracií, nebo se přidat na stranu „neodvratitelného pokroku“, tedy přimknout se k Němcům a říši. Češi byli vyzýváni, aby při svém rozhodování neváhali, neboť „pro toho, kdo přijde poslední, zbudou jen kosti.“ Podle J. Zloma (O. Kubů) se český člověk „může rozhodnout buď pro národní život – anebo pro národní smrt. Světový názor Nové Evropy nelze co do schopnosti života a průbojnosti uvádět pouze na stejný stupeň s liberalistickým názorem staré Evropy. Jde o dva názory, mezi nimiž není styčných bodů: jeden je zaměřen do budoucnosti a života, druhý do minulosti a hrobu. Na jedné straně dynamická odvaha a činorodý heroismus, (...) na straně druhé statický svět, jehož úsilí směřuje ke konservování překonaných a již neúčinných forem života.“³³ Autor přitom apeloval na pokrokové národní tradice Čechů, odvolával se na křesťanství, renesanci a reformaci, ale také na zdravý praktický rozum, neboť „nové myšlenky a ideály, vytrysklé z německé revoluce, se nezastaví před žádnými hranicemi národů, států a státočků. (...) Není v naší moci zastavit tento proud. Můžeme si však zajistit jeho výhody, když mu včas připravíme půdu.“³⁴

Nacistickou propagandou byla rovněž široce zneužívána moderní sociální otázka generovaná procesem industrializace a modernizace již v 19. století. Protože se nacismus dovolával svého „socialismu“, stejně jako se považoval za garanta reálné „lidovlády“, musel uvést obě do rovnováhy s tím, co bylo pro nacismus ústřední myšlenkou, tedy představou o bytostné nerovnosti lidí a národů, která je dána rasovými rozdíly. O. Dietrich tento rozpor řešil v přednášce z 20. ledna 1941 takto: „Francouzská revoluce razila výrok o ‚rovnosti všeho, co má lidskou tvář‘. Tato myšlenka rovnosti je kořenem, z něhož vyrostla sociální myšlenka 19. století. Z tohoto falešného předpokladu vznikl však také onen zmatek pojmů, který je téměř tragický a kterým byl tak dlouho zatížen problém socialismu. Lidé nejsou od přírody rovni, nýbrž nerovni (...) Problém, který má řešit socialismus, nezáleží tedy v tom, aby byl vytvořen soulad zájmů mezi

PREFABRIKOVANÁ BUDOUCNOST. KONSTRUKCE POJMU „NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH PROTEKTORÁTNÍHO TISKU

rovnými, nýbrž aby byl vytvořen soulad zájmů mezi nerovnými. (...). Nacionální socialismus vychází z nerovnosti jednotlivců, žádá však pro všechny rovnost možnosti vzestupu.“³⁵

Stejně nerovni jako lidé si podle nacistů jsou i národy. „Také národové mohou – podle daných přirozených měřítek – zaujmouti v tomto světě své místo jen podle svých schopností a podle toho, co vykonali pro tento svět. Také v zápase národů smí stát v čele jen ten nejlepší na základě svého výkonu a své ceny. Neboť právě tak jako princip výkonu a výběru vede uvnitř národa k nejvyšší formě jeho vývoje, také v životě národů mezi sebou je princip výkonu ručitelem jejich vyššího vývoje společného.“³⁶ V původu snad sociálně darwinistické představě o boji jedinců ve společnosti doplněná tezí o podobném soupeření národů, jejichž kvality jsou však dány jejich rasovým základem, se bytostně míjela s představou morální a sociální rovnosti, o jakou usiluje každý myslitelný typ skutečného socialismu. To však nikterak nebránilo K. Lažnovskému, jednomu z neaktivnějších členů tzv. aktivistické sedmičky³⁷ českých novinářů, uvádět až do přepadení SSSR v červnu 1941 německý nacismus a italský fašismus do souvislosti s bolševickou revolucí.³⁸ Lze předpokládat, že adresátem těchto ideových konstrukcí měla být ta část české společnosti, která dávala během první republiky najevo sympatie k socialismu, a to i v jeho radikální či revoluční podobě.

Do tzv. Nové Evropy se měly začlenit všechny národy evropského Západu. Pro Čechy, kteří podle dobové protektorátní propagandy nesousedí (!) „s vedoucím a rozhodujícím národem kontinentu (Němci – pozn. aut.), jsouce spíše vklíněni do jeho politickohospodářského životního prostoru,“ to mělo být přímo životním úkolem.³⁹ Přislušnost k „Nové Evropě“ měla překonávat národní partikularismy: „Toto *novoevropsství* předpokládá jasně vědomí přislušnosti nejen k vlastnímu národu, ale nado i ke společnému kulturnímu a morálnímu proudu, který se valí socialistickým řečištěm, vykopaným Adolfem Hitlerem. Středověký člověk všechny své tužby vyjadřoval sloven křesťan. Platilo tehdy: ‚Zvoláš-li Němec, Ital, Čech, nechť se ti ozve křesťan.‘ Dnešní heslo musí znít: ‚Zvoláš-li Čech, ať se ti ozve Evropan.‘“⁴⁰ V tomto smyslu měl koncept tzv. Nové Evropy zřetelně odnárodňovací povahu, která vynikne zvláště s počátkem protektorátu, který byl na různých úrovních národa nesen étosem národní sebezáchovy.

35 DIETRICH, O. Duchovní zaklady Nové Evropy Praha: Orbis, 1941, s. 32.

36 Tamtéž, s. 36.

37 Výrazně proněmecká skupina protektorátních novinářů zformovaná v l. 1940-1941, do níž náleželi Václav Črha, Vladimír Krychtalek, Jaroslav Křemen, Karel Lažnovský, Vladimír Ryba, Emanuel Vajtauer, Karel Wemer.

38 „Objevilo se něco, co Marx ve své době nemohl ještě znát, protože to tenkrát neexistovalo – suroviny nové otroctví. Nejzákladnějším problémem národního hospodářství v předválečné a poválečné době byl problém surovin. Je to tragický problém pro svobodu národů vůbec a pro vývojové možnosti socialismu zvláště. Zdroje surovin mají ve své moci kapitalistické konceny a tím kapitalistické státy. (...) Z toho vyplývá značná zahraničně-politická a vnitropolitická závislost. V Německu a v Itálii nebyla proto radikální sociální revoluce možná (...) Proto státy bez zdrojů surovin byly nuceny volit jinou sociálně-zašnickou taktiku než Rusko, kde při nevyvinutém průmyslu nebyla valná část lidí existenciálně odkázána na průmyslovou výrobu a kde je dostatek skoro všech surovin.“ In LAŽNOVSKÝ, K. Revoluce na postupu, Rozbor současného dění po stránce hospodářské a sociální Praha: nákladem vlastním v generální komisi nakladatelství Orbis, 1940, s. 8-9.

39 ZLŮM, J. Bud' – anebo! Pohled na českou skutečnost Praha: Orbis, 1943, s. 12.

40 Tamtéž, s. 79.

„Nová Evropa“ měla být „druhou vlastí“ každého evropského národa; tato druhá vlast měla mít jako tmelící jazyk němčinu, což vyvolávalo obavu z germanizace.⁴¹ S ústupem z pozice českého nacionalismu, z vypjatého a hlavně uzavřeného vlasteneckví, se měl, podle J. Zloma (O. Kubů), vyrovnat i český národ: „Německá revoluce přinesla světu dvě hodnoty: nacionalismus a socialismus. Pod socialismem je třeba vyrozměť to, co minime slovy „mrvněduchovní náplň“ nebo „spravedlivý život“. Není sporu o tom, že bude třeba uvést v soulad takto chápaný socialismus a nacionalismy. Pod heslem socialismu se rodí Nová Evropa. Proto teď nacionalismy jednotlivých národů musí se na cestě k Nové Evropě smířit s určitými omezeními. Tak zajisté je třeba rozumět požadavku, býti více socialistou než nacionalistou, více Evropanem než Čechem.“⁴² V obdobném smyslu uvažoval o budoucnosti českého národa a jeho jazyka i tzv. Nové Evropě i E. Vajtauer,⁴³ K. Lažnovský⁴⁴ a jiní aktivističtí kolaboranti, kteří spojili svůj osobní i profesní osud s nacistickou okupací českých zemí.

A jaký tedy měl být osud českého národního společenství ve vytvářené „rasové pospolitosti“ Evropy konkrétně? Mělo to v první řadě záležet na míře poslušnosti Čechů vůči okupační moci a v povolnosti, s jakou budou přijímat okupační a protektorátní režim se všemi jeho „lákadly“ včetně toho „novevropského“, pod nimiž se ovšem neskrývalo nic jiného než brutální nadvláda totalitářského Německa nad evropským kontinentem, který by se stal jeho bezmocnou etnickou, politickou, ekonomickou, sociální a kulturní laboratoří. „Význam českého národa v budoucí Evropě bude dán jen jeho užitečností v novém soustátí pod vedením Německa a Itálie. Český národ musí si svou existenci v nové Evropě zasloužit. (...) Bud' zahynout s Anglií anebo žít jako silný vážený národ středoevropský postupující s Němci.“⁴⁵

„NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH ČESKÝCH TIŠTĚNÝCH MÉDIÍ

Základem této části příspěvku je historickosrovnávací analýza uskutečněná na ranicích Lidové noviny, Národní práce a Venkov v letech

41 „Malé národy se musí rozumně vyrovnat s určitými nezbytnostmi na poli národním a jazykovém. Budou se muset státí dvojjazyčnými: úřední řečí bude řeč společná všem, druhou řečí zůstane pro každého jeho mateřština. Ježto vedoucí řečí bude němčina, vydávají se tyto novoty za hrubou germanizaci.“ In: tamtéž, s. 93

42 Tamtéž, s. 105

43 E. Vajtauer se fejnicky tázal: „Zůstanou ze šestadvaceti řečí evropských v nové jednotné Evropě jen řeči čtyři nebo jedna? Zamilují národní řeči malých států, jako kdysi zanikla nářečí každého města a kraje () To je dnes ještě těžko říci.“ S určitostí však doporučoval, že malé národy se budou muset už z praktických důvodů stát bilingvními. In: VAJTAUER, E. Vzpouza Evropy a zaklady noveho evropského pořádku. Praha: Orbis, 1941, s. 54.

44 K. Lažnovský vyjadřoval naději, že „německý národ nebude germanisovat, nýbrž europisovat, a to nejen malé národy, nýbrž i sebe sama. My všichni budeme nejprve Evropany a pak teprve příslušníky jednotlivých národností. Evropsky budeme mysliti a národně budeme cítiti.“ In: LAŽNOVSKÝ, K. Říše a my. Praha, Praha 1941, s. 35

45 MORAVEC, E. Ve službách nové Evropy. Praha: Orbis, 1940, s. 222

PREFABRIKOVANÁ BUDOUCNOST. KONSTRUKCE POJMU „NOVÁ EVROPA“ NA STRÁNKÁCH PROTEKTORÁTNÍHO TISKU

1940-1945⁴⁶ Pozornost je věnována pouze textům komentářového charakteru prokazatelně pocházejícím z pera protektorátních autorů sledovaných listů; jde o úvodníky, komentáře, glosy, sloupky, případně entrefiletly. Zkoumané noviny je možné chápat jako relativně reprezentativní vzorky vycházející z tradice seriózního tisku; v Protektorátu Čechy a Morava měly být Lidové noviny určeny zejména české inteligenci, Národní práce především dělníkům a Venkov rolnictvu. Sledované protektorátní období bylo pro přehlednost rozděleno do několika period. I. 23. červen 1940 – 22. červen 1941, II. 23. červen 1941 – 27. květen 1942, III. 28. květen 1942 – 6. červen 1944, IV. 7. červen 1944 – 5. květen 1945. Po pádu Francie v červnu 1940, události, která představuje určitý zlom z hlediska pasivně rezistentních tendencí zřetelných i v českém protektorátním tisku, téma budování tzv. Nové Evropy teprve vyvstalo. Od léta 1940 se na stránkách Lidových novin, Venkova a Národní práce začaly objevovat komentáře a úvahy reflektující jednotlivé aspekty evropského kontinentu. Od počátku byl zdůrazňován politický význam evropské jednoty, jenž byl chápán jako podmínka mírové koexistence evropských národů.

Vedle důrazu zkoumaných raniků na potřebu reflexe evropské identity byla významnou součástí arzenálu rétoriky spjaté s budováním „Nové Evropy“ také snaha o pozitivní prezentaci budoucí podoby politiky, ekonomiky a společensky jednotného evropského kontinentu. Mělo zde dojít k „uplatnění národně politických státnických myšlenek, národní pospolitosti, spolupráce národů, národohospodářské produktivity, práce na místě zlata“⁴⁷ Tzv. Nová Evropa se měla stát společenstvím národů budovaným v totalitárním duchu pod taktovkou evropského „štitu a meče“, tedy Velkoněmecké říše.

Součástí této tematiky byl rovněž aspekt „zapojení“ Protektorátu Čechy a Morava. V této rovině se státoprávní fakt zařazení českých zemí do rámce Velkoněmecké říše náhle jevil jako předstupeň budoucího evropského sjednocení, v němž se českému národu nedostalo pouze „cti“ být prvním neněmeckým národem „Třetí říše“, ale také průkopníkem evropské integrace. „Český národ dostal ve svých dějinách“, konstatoval Václav Stožes, jeden z vůdčích činitelů Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ), v úvodníku Cesta k evropské jednotě uveřejněném v Národní práci, „dobré poučení, jaké škody mu způsobila v ohledu politickém, hospodářském i sociálním dosavadní rozříznutost Evropy. Proto se dobrovolně stal součástí Velkoněmecké říše, nositelem myšlenky nového evropanství a bude upřímně spontánním, nikoliv jen studeně loyálním spolupracovníkem na osvobození Evropy.“⁴⁸ Nejčastěji se v této souvislosti uplatňovala pragmatická argumentace ekonomického charakteru, operující rovněž v poslední čtvrtině roku 1940 s faktem odstranění celních bariér mezi protektorátním a vlastním říšským územím.⁴⁹

46 Teoretická a metodologická východiska této studie jsou obsažena v autorově disertační práci *Obraz Lidových novin, Venkova a Národní práce v období existence Protektorátu Čechy a Morava*, jež byla obhájena na katedře sociologie FSS MU v Brně v červenci 2001

47 Mk (A. Meneš) Na práhu nové Evropy. Venkov 36, 1941, č. 18, 22/1, s. 1.

48 STOŽES, V. Cesta k evropské jednotě. Národní práce 2, 1940, č. 212, 6/8, s. 1

49 „Celním zapojením dostáváme se do společného hospodářského celku s Říší. Dává to našemu podnikání nové velké odbytové možnosti, které se projeví plně až v době míru, a zvláště ještě v rámci nového uspořádání Evropy.“ In: od (A. Zavodský) Celní sjednocení a nova Evropa. Lidové noviny 48, 1940, č. 508, 6/10, s. 10

V kontextu analyzovaného tisku lze konstatovať, že rétorický aparát spjatý s tematikou tzv. Nové Evropy se zpočátku výrazněji prosazoval v Lidových novinách a Národní práci, naopak v minulosti konzervativně zaměřený Venkov zůstával zdrženlivý.

Ve vytčeném časovém období let 1941–1942 se na stránkách analyzovaného tisku koncept tzv. Nové Evropy příliš neprohloubil, ani nevyjasnil. Zůstalo ponejvíce u vymezení ekonomicko-sociálního, v jehož kontextu měl být z evropského kontinentu pod německou mocenskou i ideologickou hegemonií vybudován jednotný hospodářský celek. Praktickým cílem budování „Nové Evropy“ mělo být zvýšení životní úrovně evropských národů v duchu sociálních poměrů nacistického Německa.

Dalším důležitým faktorem, s nímž operovala rétorika „Nové Evropy“, byl ale také aspekt vojensko-politický, který pozvolna převládl již v průběhu roku 1941, kdy se válečný konflikt zapojením Sovětského svazu a Spojených států amerických globalizoval. Ideologie „Nové Evropy“ se dosti primitivně pokoušela o zformování evropské identity společně všem „vhodným“ evropským národům ve smyslu hesla Evropa Evropanům.⁵⁰ „Nová Evropa“ měla odnímat „světové panství kapitálu stejně jako rudou doktrínu“, přála si „uspořádat svůj vlastní život ve svém vlastním životním prostoru podle svých vlastních zákonů.“⁵¹ Venkov vymezil nepřátele „Nové Evropy“ takto: Židé, Velká Británie, bolševismus, kapitalismus, demokracie.

Analýzovaný tisk poučoval český národ, že je třeba se zapojit do nového kontinentálního celku budovaného na vyšší politické, ekonomické i sociální bázi. „Bude jistě ctižádostí i zájmem českého národa, jenž vždy šel mezi prvními předbojníky nového vývoje, aby nezůstal zpět právě nyní, kdy z velkého duchovního přelomu vyrůstá Evropě i světu nová soustava politická a hospodářská (...).“⁵² Zkoumané raniky rády v tomto kontextu využívaly pokrokařské frazeologie. Zároveň ovšem vcelku pečlivě dbaly na říšský aspekt „novo-evropské“ integrace českého národa, jenž byl charakterizován jako přednější. V budoucnu měla českou národní identitu překrýt identita říšská i evropská, rozhodující však měla být vždy identita říšská.

Téma tzv. Nové Evropy bylo i nadále nejčastěji frekvencováno na stránkách Lidových novin, méně pozornosti mu přikládal Venkov. Tento přístup Lidových novin mohl souviset s jejich tradicí listu evropského rozhledu. důležitější však v tomto ohledu byla pravděpodobně užší vazba Lidových novin na E. Moravce, jenž právě v období let 1941–1942 vyrostl v předáka aktivistických kolaborantů a jenž toto téma ve svých novinových i rozhlasových příspěvcích akcentoval.

V období let 1942–1944 téma „Nové Evropy“ již ze stránek analyzovaných tištěných médií ustupovalo. Téma spíše fungovalo při zdůrazňování

50 „Poskytuje tedy dnes evropský kontinent neporovnatelně jiný a jednodušší obraz.“ konstatoval L. Zeman v Lidových novinách, které se v kontextu analyzovaného tisku touto tematikou zabývaly relativně dosti často, „po stránce politické a ideové než tomu bylo před dvěma roky. A přes Kanál i za Atlantik dáleho odhad pevný hlas nového odhodlaní i poznání Evropa Evropanům“ In: Iz (L. Zeman) Po dvou letech. *Lidové noviny* 49, 1941, č. 443, 31/8, s. 1

51 np. Boj za Evropu. *Národní práce* 3, 1941, č. 172, 25/6, s. 2

52 ZEMAN, L. Kontinent se formuje. *Lidové noviny* 49, 1941, č. 647, 19/12, s. 1.

toho, že Evropa má být mocensky ovládaná Německem a ideologicky tmelená nacionálním socialismem. „Dnes víme všichni, že nacionální socialismus je novým spravedlivým řádem, na němž bude vybudována Nová Evropa, v níž i nám kyne šťastná budoucnost (...).“⁵³ O tom, kdo bude hlavou „Nové Evropy“ a pro koho v ní naopak nebude místa, nebylo pochyb. „Nová Evropa bude řízena Říší, bude jí organizována a hájena. Už nikdy nebude Evropa zmitána zájmy Židovstva ani cizích mocností, které na Evropě mají jen kořistnický zájem“⁵⁴ Opětovně přitom bylo zdůrazňováno, že k zapojení českého národa do „Nové Evropy“ mělo dojít jen prostřednictvím říše.

„Nová Evropa“ byla prezentována jako šťastná budoucnost všech, kdo se k jejímu budování přihlásí. Pro Národní práci i Venkov bylo charakteristické, že se snažily prezentovat české dělnictvo, resp. rolnictvo jako nejspolehlivější opory budování „Nové Evropy“.⁵⁵ Národní práce přitom na rozdíl od Venkova a Lidových novin nikdy nepřestala prezentovat charakter budoucí „Nové Evropy“ jako „socialistický“.⁵⁶ Lidové noviny se koncentrovaly na zdůrazňování duchovní a kulturní vzájemnosti evropských národů, přičemž upozadovaly českou národní identitu v sestupné linii evropanství-říšství-česství.⁵⁷

V kontextu rétoriky spjaté s ideologií budování „Nové Evropy“ zaznívala jen superlativa: budoucí Evropa měla být šťastná, spravedlivá, blahobytná, bohatá, bezpečná, měla být politicky, kulturně a duchovně vůdčí oblastí světa, měla být téměř „pozemským rájem“ v rovině kolektivní (národní) i individuální.⁵⁸ Konkrétní obrysy budoucí „Nové Evropy“ však zůstávaly zahalené ve „skvostném rouše“ vysoce pozitivních atributů a ani náznakem nepronikly na stránky analyzovaných novin. „Nová Evropa“ byla pro čtenáře zkoumaných deníků především nekonkrétním příslibem lepšího života, o reálných pozitivních jednání Evropy pod německou kuratelou se nedozvěděl nic, snad s výjimkou těžko přijatelné prezentace okupační reality jako cesty k vytváření lepších

53 HUDEC, R. Nacionální socialismus a my. *Lidové noviny* 51, 1943, č. 28, 30/1, s. 1

54 VITÍK, J. Práce vítěz. *Venkov* 38, 1943, č. 59, 12/3, s. 1

55 „Dvě nejsilnější vrstvy národa – zemědělská a dělnická – nespokojení s minulostí a nejvíce postužení křesnou a nezaměstnaností, uvítaly přechod nového myšlenkového proudu zcela jiného ode všech, které k nám vály z vyžitého a kořistnického západu“ In: VITÍK, J. Souvislosti a důsledky. *Venkov* 37, 1942, č. 225, 22/9, s. 3

56 Důsledně na tom pracoval především sám šéfredaktor *Národní práce* V. Ryba. Např. 5. 1. 1943 v rozsáhlém bilančním úvodu k Naše cesta je jasná my napsal „Přispějeme-li svým stupňovaným pracovním výkonem k vítězství Nové Evropy, přispějeme tím především sobě. Nejenom tím, že budeme účastni na všech výhodách její socialistické výstavby“ In: RYBA, V. Naše cesta je jasná. *Národní práce* 5, 1943, č. 3, 5/1, s. 1. O více než rok později, v době, kdy Německo mohlo „Novou Evropu“ už jenom bránit, V. Ryba zdůraznil „() jistotu praktického člověka a právo a spravedlnost mu může dát jen socialistická Nová Evropa“ In: RYBA, V. Cesta k právu. *Národní práce* 6, 1944, č. 67, 8/3, s. 1

57 E. Moravec charakterizoval tento proces v článku Vytvářet do kuropění takto „Osud Evropy dávno zastínil plavé dmy českého národa, jako osud českých zemí stávi do hlubokého pozadí místní zájmy třeba takové Kardašovy Rečice ()“. Malý národ stává se v té chvíli velkým, zapomeně-li na sebe a postaví-li se bez váhání plně do služeb živé myšlenky nadnárodní.“ In: MORAVEC, E. Vytvářet do kuropění. *Lidové noviny* 51, 1943, č. 225, 18/8, s. 1

58 „Z této velké války, která se právě před dvěma lety (otřetěno 22. června 1943 – pozn. aut.) stala gigantickým zápasem za zachování evropského kulturního života, vzejde nová Evropa, Evropa sjednocená a uklidněná, Evropa tvůrčí práce a sociální spokojenosti, Evropa zabezpečeného, trvalého míru a zbavena židobolševického ohrožení z východu i žido-plutokratického kořistění ze západu“ In: LIBAL, V. Otevřený boj evropské kultury. *Národní práce* 5, 1943, č. 168, 22/6, s. 1

sousedských vztahů mezi evropskými národy.⁵⁹

Každou porážkou nacistických armád na sovětské frontě i jinde však v kontextu rétoriky „Nové Evropy“ ustupovalo v období let 1942-1944 téma jejího budování motivům její obrany. Nacisty okupovaná Evropa byla čelnými komentátory analyzovaných listů prezentována jako nositelka kultury, civilizace, pokroku, ale i humanity, zatímco její protivníci, Sovětský svaz (bolševismus) a Spojené státy (amerikanismus), byli traktováni jen jako barbarské verze slepého dějinného vývoje: „dějinným výsledkem tohoto zápolení nemůže být nic jiného než jednotná silná Evropa s nacionálně socialistickým řádem jako ideovou, sociální a hospodářskou základnou, protože jiným výsledkem by mohl být jen zánik Evropy, kultury a řádu: a dějiny směřují vždycky k řádu, nikoliv k chaosu.“⁶⁰ Alternativami bylo jen vítězství nacistické říše nebo totální zánik: „(...) Evropa nemá jiné volby než mezi nacionálním socialismem a bolševismem: sama demokracie stojí před rozhodnutím, ke kterému z těchto dvou světových názorů se nakonec přikloní. Obdiv, kterým zahrnuje soustavně a vědomě bolševismus, naznačuje ovšem jasně cestu, kterou se dala.“⁶¹

Co by se s evropským kontinentem stalo v případě vítězství Spojenců, vylíčil velmi plasticky E. Moravec v rozsáhlém úvodníku Vytrvat do kuropení uveřejněném 18. srpna 1943 v Lidových novinách: „Kdyby zvítězila Anglie se Spojenými státy, česká Evropa po této válce osud Indie.“⁶² E. Moravce čtenáři předložil představu, podle níž by byl evropský průmysl likvidován zámožskou konkurencí, evropské zemědělství by dočasně posloužilo jako zásobárna pro britsko-americká vojska na kontinentě, sociálně by se evropské obyvatelstvo dělilo na „vládnoucí Židy“ a „pracující Arijsce“, v kontextu ekonomickém by byl na kontinentu zmrazen archaický koncept liberálního kapitalismu, v rovině kulturní by nad Evropou dominovala angličtina, která by se podle Moravce stala i úředním jazykem. Obyvatelům Evropy by v této situaci nezbylo nic jiného než masové vystěhovalectví. O sovětském průniku do střední Evropy pak psal E. Moravec jako o katastrofě jiného druhu; sovětizaci chápal jako proces, v němž by se Češi stali „sovětskými roboty“: „Jak od západu, tak od východu hrozí tedy“, konstatoval, „Evropě bída. Oba imperialismy v tom směru mají s Evropou stejné plány, ať je to ten sovětský nebo anglo-americký.“⁶³

V první půli roku 1944 se již rétorika „Nové Evropy“ jednoznačně transformovala v rétoriku obrany evropského kontinentu poznamenanou dvěma základními tendencemi, antisovětskou a protiamerickou, v rétoriku obrany hodnot „tisícileté evropské kultury“. Dále se zvýraznil akcent na propagaci evropanství pod německým vedením. „Evropští národové, ohrožení z východu barbarstvím bolševismu a ze západu bohaprázdnou civilizací amerikanismu, se musí oprošťovat

59 Příkladem takového textu může být úvodník J. Hrota ve Venkovu ze 29. 8. 1942, který pojem okupace vůbec nehmálo termínem „záslah říše“: „Teprve záslah říše smazal mnohé umělé hranice a udělal z evropských národů a tln i ze vzájemných nepřátel pracovitě dobře sousedy (i. j.) S pojmem nové Evropy vzniká současně nový pojem evropského sousedství: Národy následkem politického vývoje a velikých událostí vojenských jsou si bližší a bližší.“ In HROTEK, J. Evropské sousedství. Venkov 17, 1942., č. 205, 29/8, s. 1.

60 In (L. Zeman) Cesta k vyššímu řádu. Lidové noviny 52, 1944, č. 17, 18/1, s. 1.

61 HROMADA, E. Podlomná demokracie. Národní práce 6, 1944, č. 73, 14/3, s. 1

62 MORAVEC, E. Vytrvat do kuropení. Lidové noviny 51, 1943, č. 225, 18/8, s. 1

63 Tamtéž

od národního šovinismu a začínat žít evropským patriotismem.“⁶⁴ Válečné porážky Němců byly v tomto kontextu prezentovány téměř v pozitivním smyslu jako „očistná krvavá lázeň“, která povede ke stmelení evropských národů ve smyslu posílení jejich „novevropské“ identity. „Snad byly nutné zkoušky, jež prodělaly v poslední době mnohé evropské národy, aby tím ostřeji a přesněji vynikly zásady, jimiž se bude řídit nová Evropa, nacionalistická a socialistická. Jistě tyto zkoušky přispěly k tomu, aby se stmelili vedoucí duchové evropských národů do společenství, ve kterém se druh ukázněně podřídí druhu, jistě přispívají k tomu, že Evropa nachází sebe samu, což je prvním předpokladem jejího vítězství.“⁶⁵ Není třeba zdůrazňovat, že tato rétorika kračela ruku v ruce s rétorikou „bolševického nebezpečí“, a to včetně spekulací o celoevropské antikomunistické koalici.⁶⁶

OPTIKOU „TISKOVÝCH KONFERENCÍ“

Jako svého druhu velmi překvapivé zjištění může působit fakt, který vyplyne z pohledu do zápisů z „tiskových konferencí“, které byly během okupace pořádány tiskovým odborem, který byl do roku 1942 součástí předsednictva ministerské rady (PMR), později ministerstva školství a lidové osvěty (MŠLO), za součinnosti s kulturně-politickým oddělením a jeho tiskovým odborem při Úřadu říšského protektora (ÚŘP). Tématu tzv. Nové Evropy zde totiž není věnována téměř žádná pozornost, a to ani v letech 1940 a 1941, kdy se tento propagandistický rámec pro prostředí protektorátu utvářel. Lze tedy předpokládat, že prvořadou formativní úlohu schrávaly při jeho protektorátní „re-konstrukci“ výše zmíněné propagandistické brožury, které se „Novou Evropou“ často zaštiťovaly i v názvu. Dále lze vytušit, že s prezentací konceptu tzv. Nové Evropy panovala mezi úředníky a propagandisty okupačního aparátu v zásadě spokojenost, i když díleč – nutno zdůraznit – nepatrné výtky lze v zápisech z „tiskových konferencí“ vysledovat. Šlo především o to, aby na stránkách protektorátního tisku nebyl koncept „Nové Evropy“ dáván do žádných souvislostí s předválečným projektem demokratické, pacifistické a humanisticky orientované Panevropy hraběte Richarda Coudenhove-Kalergiho, který po anšlusu Rakouska v roce 1938 uprchl před nacisty do Švýcarska a USA, kde pokračoval ve své činnosti. Na poradě ze 6. prosince 1940 se proti tomu ohradil W. Wolfram von Wolmar, když při kritice článku Cesta k nové Panevropě uveřejněném v Českém slovu 23. listopadu 1940 ironicky konstatoval: „Tento výraz (Panevropa – pozn. aut.) je nepřipustný. Scházelo jen ještě k němu dodat, že hrabě Coudenhove-Kalergi byl povolán jako poradce Vůdcův do Berlína.“⁶⁷

Vedle toho bylo zdůrazňováno, že český národ je v první řadě součástí říše. Teprve

64 MORAVEC, E. Evropský patriotismus. Lidové noviny 52, 1944, č. 166, 18/6, s. 1

65 RYBA, V. Evropa zvítězí. Národní práce 6, 1944, č. 333, 17/12, s. 1

66 „Sovětský pokus ovládnout Evropu přivedl by po bok poraženého Německa právě ony národy, které odmítají Německo vítězné.“ In HRANICKÝ, L. Ještě jedna světová válka. Venkov 39, 1944, č. 214, 10/9, s. 1

67 KONČELÍK, J. – KOPPOLOVÁ, B. – KRYŠIMNOVÁ, J. Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmar. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939-1941. Praha: Karolinum, 2003, s. 236. ISBN 80-246-0591-0.

potom může být zapojen do budování „Nové Evropy“, jinými slovy že Češi jsou povinni nejprve prokázat „kladný“ poměr k říši a Němcům, teprve potom mohou uvažovat o „širších“ evropských perspektivách.⁶⁸ Tento princip byl později několikrát opakován, jak samotnými Němci, tak Ctiborem Melčem. od roku 1941 šéfem protektorátního tiskového odboru, který „tiskové konference“ formálně řídil.⁶⁹ I sami okupační vládcí nad protektorátním tiskem si ale uvědomovali malou konkrétnost „novoevropského“ konceptu a proto apelovali na české novináře, aby byli v kontextu tohoto tématu konkrétnější. „Ukážeme stále veřejnosti i konečný cíl, který se blíží – sjednocená Evropa jako domov usmířených a v pokoji pro blaho všech pracujících národů – i jednotlivostí, které nasvědčují, že tato nová Evropa není snem budoucnosti, nýbrž že už teď, třebaž dosud trvá válka, uskutečnil se po částech vnitřním přebudováním zastaralých řádů, ale také stálou a pronikavou změnou našich názorů a citů; (...). Nové principy organizační, které řídí náš celý život, staly se nám již něčím zcela běžným.“⁷⁰

Pro období let 1942-1945 pak již bylo charakteristické, že koncept „Nové Evropy“ nahradilo zdůrazňování obrany evropského kontinentu před bolševismem, ale i amerikanismem,⁷¹ přičemž Němci a nacisté byli prezentováni jako obránci evropské civilizace.

ZÁVĚREM

Koncept „Nové Evropy“ představoval velkou významný propagandistický rámec používaný v kontextu existence Protektorátu Čechy a Morava především v letech 1940-1941, což lze vysvětlit mj. i tím, že německá branná moc tehdy ovládla celou řadu evropských zemí od Norska po Řecko a od Francie po východní Evropu, takže bylo i pro okupované obyvatelstvo zapotřebí

68 Na „tiskové konferenci“ ze 14. března 1941 upozornil W. Wolfram von Wolmar, že „() se doporučuje, aby () bylo českému národu vysvětleno, že musí nejprve vrstít do Říše, chce-li v nové Evropě hrát úlohu a splnit svůj úkol.“ In: tamtéž, s. 324.

69 Např. 17. dubna 1942 C. Melč ohledně postavení českého národa v „Nové Evropě“ varoval, že „třeba české stanovisko formulovat vždy tak, že český tisk se připojuje k nové Evropě v rámci Velkoněmecké říše nebo cestou Říše.“ In: GEBHART, J. – KÖPPLÖVA, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. a kol. Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Karolinum, 2010. Zpracováno na CD „Tisková konference“ ze dne 17. dubna 1942. ISBN 978-80-246-1632-2.

70 KONČELÍK, J. – KÖPPLÖVA, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. Český tisk pod vladou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939-1941. Praha: Karolinum, 2003, s. 297. ISBN 80-246-0591-0.

71 Již 17. prosince 1942 o obou „nebezpečích“ jasně promluvil W. Wolfram von Wolmar. „Přitom přicházím k tomu, co za své návštěvy obšírně vyložil náměstek říšského tiskového šéfa Sundermann je to velká hme, na kterou musíme nastoupit v propagační a novinářské práci příštího roku, všichni, který se snaží Evropu zaplavit a odnacionálovat, tj. postavit všechny evropské síly – především bolševismus, každému vzdělanému člověku, že jsou zde u díla dvě velké protieuropejské síly – především bolševismus, který se snaží Evropu zaplavit a odnacionálovat, tj. postavit všechny evropské síly – především bolševismus, kontrolu a nadvládu – směr internacionální jen podle jeho představ. A za druhé USA s Rooseveltem v čele a s jeho celou židovskou klikou, kteří usilují o stejný cíl. Také oni chtějí Evropu, Západ, zdroj kultury, z něhož jejich ďaleký svět vůbec teprve byl vybudován a vznikl, dostat pod mezinárodní moc a kontrolu a chtějí se do jisté míry sejít s Rusky na polovně cestě.“ In: GEBHART, J. – KÖPPLÖVA, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. a kol. Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Karolinum, 2010. Zpracováno na CD „Tisková konference“ ze dne 17. prosince 1942. ISBN 978-80-246-1632-2.

zacílit pozornost na budoucnost evropského kontinentu po předpokládané vítězné válce, kdy se měla Evropa trvale ocitnout pod nadvládou nacistické říše. Později na tento koncept plynule navazoval rámcem obrany „evropské civilizace“ před nebezpečím bolševismu a amerikanismu, který silil především v závěrečné fázi druhé světové války, v letech 1944 a 1945, což odpovídalo snaze nacistů angažovat v boji o vlastní přežití ostatní evropské národy, ať již válečné či vyloučené pracovně jako v případě Čechů.

Relativně značnému významu konceptu tzv. Nové Evropy odpovídalo zpracování tohoto tématu v protektorátních propagandistických brožurách. Analýza vybraného vzorku tištěných médií, tedy Lidových novín, Národní práce a Venkova v letech 1940-1945, pak ukázala, že protektorátní noviny téma „Nové Evropy“ prezentovaly zejména v letech 1940 a 1941, v následných obdobích je již nahradilo akcentování obrany evropského kontinentu. Nutno ovšem konstatovat, že koncept byl i v letech 1940 a 1941 rozpracováván stejně málo konkrétně jako v propagandistických brožurách vycházejících v nakladatelství Orbis. V podstatě šlo jen o zdůrazňování nutnosti politického a ekonomického sjednocení Evropy a připomínání společných duchovních a kulturních základů evropského Západu. Pojem „Nová Evropa“ byl mnohdy používán i zcela bezobsažně, někdy jen jako eufemismus označující okupovanou Evropu.

Vskutku překvapivé je pak to, že „novoevropskému“ konceptu byla věnována jen zcela minimální pozornost ze strany skutečných vládců nad českými tištěnými médii v Protektorátu Čechy a Morava, tedy úředníků kulturně-politického oddělení ÚŘP, kteří svá stanoviska a představy sdělovali českým šéfredaktorům a vedoucím redaktorům prostřednictvím tzv. tiskových konferencí konaných na půdě protektorátního tiskového odboru, nejprve při PMR, později MŠLO. Z toho lze usuzovat, že funkcionáři nacistické okupační správy řídící český protektorátní tisk neměli vážnějších připomínek ke způsobu, jímž čeští novináři koncept tzv. Nové Evropy zpracovávali. Souběžně lze uvažovat – byť jen spekulativně – že i samotným protektorátním novinářům škytalo toto téma vhodné pole k realizaci víceméně vynucených mediálních produktů, neboť jim svou nekonkrétní vágností umožňovalo unikat před ošidnějšími tématy, jimiž by se před českou veřejností mohli mnohem více kompromitovat.

LITERATÚRA

- DIETRICH, O.: Duchovní základy Nové Evropy. Praha: Orbis, 1941.
- FONTANA, J.: Evropa před zrcadlem. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-395-9.
- GEBHART, J. – KÖPPLOVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J. a kol.: Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1632-2.
- LAŽNOVSKÝ, K.: Hovory s dějinami. Především s hlediska mladé generace. Praha: Orbis, 1940
- LAŽNOVSKÝ, K.: Revoluce na postupu. Rozbor současného dění po stránce hospodářské a sociální. Praha: nákladem vlastním v generální komisi nakladatelství Orbis, 1940.
- LAŽNOVSKÝ, K.: Říše a my. Praha: Orbis, 1941
- LIDOVÉ NOVINY, 1940-1945.
- LYOTARD, J.-F.: O postmodernismu. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-047-1.
- KONČELÍK, J. – KÖPPLOVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J.: Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939-1941. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0591-0.
- KONČELÍK, J.: Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. In Foret, M. – Lapčík, M. – Orság, P. (eds.): Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 295–311. ISBN 978-80-244-2023-3.
- MORAVEC, E.: O český zítřek. Praha: Orbis, 1943
- MORAVEC, E.: Tři roky před mikrofonem. Praha: Orbis, 1942
- MORAVEC, E.: Ve službách nové Evropy. Praha: Orbis, 1940.
- NÁRODNÍ PRÁCE, 1940-1945.
- PASÁK, T.: Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích v letech 1939-1945. Praha: Univerzita Karlova, 1980.
- SCHULZE, H.: Stát a národ v evropských dějinách. Praha: NLN, 2003. ISBN 80-7106-393-2.
- VAJTAUER, E.: Češi v nové Evropě. Praha: Orbis, 1942
- VAJTAUER, E.: Malé národy v nové Evropě. Praha: Orbis, 1941
- VAJTAUER, E.: Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku. Praha: Orbis, 1941.
- VENKOV, 1940-1945.
- ZLOM, J.: Bud' – anebo! Pohled na českou skutečnost. Praha: Orbis, 1943.
- ZLOM, J.: Vývoj německého myšlení. Praha: Orbis, 1941

ABSTRAKT

Příspěvek reflektuje proměny pojmu „Nová Evropa“ v období Protektorátu Čechy a Morava, který okupační a protektorátní instituce regulující a kontrolující česká tištěná média prosazovala s cílem prezentovat budoucnost Evropy pod nacistickou mocí. Cílem článku je analyzovat souvislosti mezi pokyny vydávanými okupačními a protektorátními cenzurními orgány a ovládanými médii, v nichž se zračí vztah mezi mocí a médii, která jsou chápána pouze jako převodní páka při prezentaci budoucnosti, která v totalitářském kontextu německé okupace nemá alternativu.

KLÍČOVÁ SLOVA

pojem tzv. Nové Evropy – Protektorát Čechy a Morava – protektorátní žurnalistika

PhDr. Pavel VEČEŘA, Ph.D.

Narozen 15. 7. 1969 v Olomouci. Absolvoval 1988-1993 FF MU Brno, obor historie; 1997-2001 postgraduální doktorandské studium na katedře sociologie FSS MU Brno. Od 2002 je odborným asistentem na katedře mediálních studií a žurnalistiky na FSS MU Brno. Specializuje se na problematiku dějin české žurnalistiky, zejména na období existence Protektorátu Čechy a Morava. Koncentruje se rovněž na tematiku Národního souručenství, v kontextu první republiky na problematiku vztahů politických stran a tištěných médií.

Adresa: Herčíkova 35, 612 00 Brno

E-mail: vecera@fss.muni.cz